

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 323.17 (477)

Алла КИРИДОН
orcid.org/0000-0003-4375-5350
доктор історичних наук, професор,
директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»
(м. Київ, Україна)
akyrydon@ukr.net

ПАМ'ЯТТЄВА ПАРАДИГМА ІДЕНТИЧНОСТІ: ЕКСПЛІКАЦІЯ СИСТЕМОТВОРЧИХ СЕГМЕНТІВ КОМЕМОРАТИВНИХ ПРАКТИК

Національна ідентичність, з одного боку, є однією з фундаментальних ідентичностей, тобто, вона може служити орієнтиром для людини навіть тоді, коли інші (професійні, родинні, класові) швидко змінюються внаслідок трансформації суспільства. З іншого боку, зміни суспільства, його соціальних інститутів (як агентів впливу) змінюють зміст і форми національної ідентичності членів суспільства. Відтак усталення тієї чи іншої моделі ідентичності здійснюється в певному соціальному контексті, який задає не тільки спектр альтернатив, але й набір різних комеморативних практик. У статті обґрунтовується взаємообумовленість смислоконституювання пам'яттєвого та ідентичнісного дискурсів, із урахуванням того, що пам'яттєвий дискурс, з одного боку, віддзеркалює характерні риси національної ідентичності, а з іншого – формує своєрідну смислову основу останньої, моделює її, впливаючи на зміни з різним ступенем інтенсивності. Доведено, що національна ідентичність формується за допомогою колективної пам'яті та комеморативних практик.

Ключові слова: пам'ять, ідентичність, національна ідентичність, комеморація, комеморативні практики.

Alla KYRDON,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Director of the State Scientific Institution
«Encyclopedic Publishing House»
(Ukraine, Kyiv)
akyrydon@ukr.net

MEMORIAL PARADIGM OF IDENTITY: EXPLANATION OF SYSTEM- FORMING SEGMENTS OF COMMEMORATIVE PRACTICES

The article substantiates the interdependence of the meaning constitution of memory and identity discourses. Memorable discourse, on the one hand, reflects the characteristic features of national identity, and on the other - forms a peculiar semantic basis of the latter, modeling it, influencing changes with varying degrees of intensity. It is proven that national identity is formed through collective memory and commemorative practices.

The changes of socio-political contexts and axiological dominants inevitably determine the formation of corresponding social behavior matrices, the formation / transformation of the politics of memory with suitable parameters of the construction / reinterpretation of an image of the past. Therefore, the character of the formation of Ukrainian national identity is complicated, conflict-generating by its nature, painful by its emotional content, controversial. The expression of correlation of memory discourse with national identity in the conditions of unformed common value space requires taking into account time dynamics, pragmatic contextual interrelation between the past, present and future. Research relevance of mentioned problems stimulated the investigation of the interdependence of commemorations, identity and the clarification of a conceptual paradigm of the issue under consideration.

National identity is one of the fundamental identities. At the same time, changes in society and its social institutions (as agents of influence) change the content and forms of national identity of members of society. Therefore,

the establishment of one or another model of identity is carried out in a particular social context that defines not only a range of alternatives but also a set of different commemorative practices.

Commemoration is based on collective memory and is a form of preservation and at the same time identity formation. Commemoration means a set of public collective practices aimed at shaping values and patterns of behavior through the ritualized holding and reproduction (repetition) of the current culture of meaningful representations of the past that are meaningful to the group. It is a common symbolic tribute to memory, a way to enhance and transmit memory of the past. The semantic range inherent in the interpretative framework of the phenomenon of commemoration is wide. We can talk about the formation of a kind of cognitive scenario of a homogeneous construct of the past, which is created within a certain large social group, has a clear focused message, is rooted in material and visual signs (memorial sites, monuments, plaques, etc.) and is fixed performative practices (worship ceremonies, anniversary celebrations, calendar, inventing traditions, etc.). In the broad sense of the word commemoration is all that connects a person with his past. In a narrow sense, the word commemoration is the perpetuation of the memory of events: the construction of monuments, the organization of museums, the definition of significant dates, holidays, mass events, renaming of streets, creating new traditions and more. Commemorations bring to light collective memory, ethical and political endeavors, dominant ideologies and more. Commemoration centers around three interrelated aspects:

- material,*
- symbolic*
- functional.*

Keywords: *memory, identity, national identity, commemoration, memorial practices.*

Постановка проблеми. Зміни суспільно-політичних контекстів та аксіологічних домінант неминує детермінують формування відповідних матриць соціальної поведінки, вироблення / трансформацію політики пам'яті з відповідними параметрами конструювання / реінтерпретації образу минулого. Відтак конституювання національної ідентичності в Україні має складний, конфліктогенний за природою, болючий за емоційним наповненням, суперечливий за змістом характер. Увиразнення кореляції пам'яттєвого дискурсу з національною ідентичністю в умовах несформованого спільного ціннісного простору потребує врахування часової динаміки й прагматичної контекстуальної зчепленості минулого, теперішнього й майбутнього. Актуальність окреслених проблем стимулювала осмислення взаємозалежності комеморацій та ідентичності та уточнення концептуальної парадигми проблеми.

Мета статті. Концептуалізація теоретико-методологічного підґрунтя для увиразнення взаємозалежності пам'яттєвої складової та національної ідентичності. Для цього вдамося до експлікації взаємопов'язаних понять, які детермінують одне одного, певним чином співвіднесені або синхронізовані в царині національно-культурної ідентичності та пам'яттєвих смислів (національна ідентичність, комеморації, політика пам'яті тощо).

Гіпотеза дослідження вилоновується на взаємообумовленості смислоконституювання пам'яттєвого та ідентичнісного дискурсів, із урахуванням того, що пам'яттєвий дискурс, з одного боку, віддзеркалює характерні риси національної ідентичності, а з іншого – формує своєрідну смислову основу останньої, моделює її, впливаючи на зміни з різним ступенем інтенсивності (національна ідентичність формується за допомогою колективної пам'яті та комеморативних практик). Форми соціокультурної самоідентифікації не залишаються однаковими, а історично змінюються. Національна ідентичність, з одного боку, є однією з фундаментальних ідентичностей, тобто, вона може служити орієнтиром для людини навіть тоді, коли інші (професійні, родинні, класові) швидко змінюються внаслідок трансформації суспільства. З

іншого боку, зміни суспільства, його соціальних інститутів (як агентів впливу) змінюють зміст і форми національної ідентичності членів суспільства (Гузьман, Саппа, 2016: 66). Відтак усталення тієї чи іншої моделі ідентичності здійснюється в певному соціальному контексті, який задає не тільки спектр альтернатив, але й набір різних комеморативних практик.

З огляду на те, що гіпотеза є способом пізнавальної діяльності й побудови ймовірного знання, коли «формулюється одна з можливих відповідей на питання, що виникло під час дослідження» (Філософський словник, 2002: 121), ми свідомі відкритості й багатоаспектності сюжетів порушеної проблеми.

Аналіз досліджень. Окремі аспекти національної ідентичності та пам'яттєвого дискурсу увиразнилися в наукових рефлексіях зарубіжних дослідників (М. Альбвакс, Б. Андерсон, А. Ассман, З. Бауман, Р. Брубейкер, А. Васільєв, С. Гантінгтон, О. Гнатюк, Е. Гобсбаум, Е. Гелнер, М. Гібернау, Л. Грінфелд, О.Г. Ексле, Елі Дж.(Geoff Eley), А. Еткінд, Ю. Зарецький, Ф. Йейтс, К. Касторіадіс, Р. Козеллек, П. Коннертон, Н. Копосов, Д. Лангевіше, Ле Гофф Ж., М. Маколі, О. Малінова, А. Мегілл, П. Нора, А. Полетаєв, Е. Ренан, Т. Ренджер, Л. Репіна, П. Рікер, Є. Романовська, М. Румянцева, Й. Рюзен, І. Савельєва, Е. Сміт, А. Смоляр, Ж. Тощенко, П. Хаттон, Б. Шацька, В. Шнірельман, П. Штомпка, Б. Як та ін.). Серед українських дослідників проблематику комеморації та національної ідентичності розглядали І. Васірук, Ю. Зерній, Г. Касьянов, А. Киридон, М. Козловець, А. Коник, Н. Кривда, О. Крупка, Л. Нагорна, В. Пержун, Ю. Сорока, М. Степико, Н. Тарасова, О. Удод та ін.

Виклад основного матеріалу. *Дослідницька стратегія* полягала в потребі вивчення атрибутивних ознак, сутнісних характеристик та механізмів комеморативних практик, задіяних у конструюванні процесів національної ідентифікації; увиразнення інтерпретаційного потенціалу комеморативного інструментарію, який впливає на досяжність національної ідентичності й колективної пам'яті чи навпаки, створення прецеденту конфлікту пам'яті нової зі старою, війн між пам'яттю різних етнічних і вікових верств суспільства тощо (Тарасова, 2017: 142).

Відтак концептуальна схема заявленого дискурсу передбачає експозицію кількох проблемних полів і відповідні наукові рефлексії щодо системотворчих взаємоконституційованих сегментів: ідентичність / національна ідентичність, комеморації, комеморативні практики, пам'ять, колективна / соціальна пам'ять, політика пам'яті, пам'ять і забуття тощо.

Теоретична рамка підходу вибудовувалася на ідеях соціальних рамок пам'яті М. Альбвакса (Хальбвакс, 2007), пам'яті й забуття в уявлених спільнотах Б. Андерсона (Андерсон, 2001), простору спогаду А. Ассман (Ассман, 2012), формуванні пам'яті суспільств П. Коннертона (Коннертон, 2004), оприявлення минулого Р. Козеллека (Козеллек, 2005; Козеллек, 2006), місць пам'яті П. Нора (Нора, 1998; Нора та ін., 1999; Нора, 2005; Nora, 1994), обумовленості пам'ятання й забування П. Рікера (Рікєр, 2004), концепції комеморативної політики в національній ідентифікації Р. Брубейкера (Брубейкер, 2012; Брубейкер, 2006), ідеї про схеми спадкоємності в контексті

теорії соціально-темпорального розуміння суспільства К. Касторіадіса (Касторіадис, 2003) та ін. Базовим є положення Е. Дюркгейма: суспільство потребує певної міри не тільки інтелектуального і емоційного конформізму своїх членів, а й конформізму меморіального (Дюркгейм, 1998: 174-231). Іншими словами, члени групи в ході ритуалізованої діяльності повинні дотримуватись визначеної об'єднуючої комеморативної програми, сфокусованої на консолідації групи / суспільства.

Аналітична модель уґрунтована на розумінні того, що смислова багатозначність культурно-історичних мнемонічних об'єктів потенційно містить можливість множинних інтерпретацій унаслідок наявних ознак часової й просторової змінюваності змісту, зумовленості його соціальними й культурними взаємодіями, певними інтерпретаційними ангажементами (Брюейкер, 2012: 290-291). Стан та характеристики спільноти задають відповідні рамки комеморацій.

Покрокова реалізація досягнення задекларованої мети передусім потребує окреслення сутнісних характеристик понять.

Національна ідентичність. Поняття «національна ідентичність» означає широкий комплекс індивідуалізованих і неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та історичних уявлень, який становить основу самоідентифікації окремих осіб та груп людей з певною нацією як самобутною спільнотою, що має свою історичну територію, мову, історичну пам'ять, культуру, міфи, традиції, об'єкти поклоніння, національну ідею (Нагорна, 2005). Поняття національної ідентичності належить до розряду соціально-політичних, які зорієнтовані на вироблення еталонів етносоціальної, політичної поведінки. Національна ідентичність спирається на культурні й громадсько-політичні традиції, інтереси, перспективи політичного розвитку, спільні політичні інститути, права та обов'язки, економічний і соціальний простір, спільність громадянства. Цілісність національної ідентичності сприяє збереженню консенсусу з фундаментальних питань розвитку держави (Гузьман, Саппа, 2016: 66).

Відомий англійський дослідник національної проблематики Е. Сміт у праці «Національна ідентичність» виокремлює п'ять головних елементів національної ідентичності: перший – історична територія, або рідний край; другий – спільні міфи та історична пам'ять; третій – спільна масова, громадська культура; четвертий – єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; п'ятий – спільна економіка з можливістю пересуватися у межах національної території. Наведені вище позиції дають підстави стверджувати, що національна ідентичність є ширшим явищем, аніж певний акт самоусвідомлення. Вона передбачає ототожнення індивіда зі спільнотою самим способом його існування. Відтак, національна ідентичність є передусім онтологічним феноменом (Сміт, 1994: 23).

Національна ідентичність утворюється і обумовлюється низкою компонентів (територіальним, етнічним, культурним, релігійним, політичним, правовим, економічним). Усі компоненти є взаємопов'язаними та взаємозалежними, хоча кожна історична доба виявляє домінуючу роль якогось

із них або комбінації компонентів, які залежать не тільки від певних історичних обставин, але й від способу творення нації. Кожне історичне суспільство розвивається на власних підставах і у властивих для нього темпоритмах, які не збігаються з засадами і ритмами інших спільнот.

Загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами – є консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі й України. Причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному рівні, а й на емоційному, семантико-міфологічному (Нечитайло, 2014: 338; Степико, 2011: 171-172; Україна, 2007: 19).

Дослідники Л. Нагорна (Нагорна, 2011), О. Пташник-Сердюк (Пташник-Сердюк, 2012), М. Степико (Степико, 2011) підкреслюють необхідність розмежовувати поняття ідентичності як певного стану й ідентифікації як процесу, що веде до цього стану. Ідентичність є соціальною за своїм походженням, формується у взаємодії з іншими людьми й у діяльності на основі ідентифікації з цінностями, що наявні в суспільстві; її зміни зумовлені насамперед соціальними змінами. Зміст ідентичності утворюється двома важливими аспектами: особистісним і соціальним, які відображають усвідомлення людиною власної автономності, унікальності, разом із відчуттям належності до соціальної групи. Ідентичність – це динамічна структура, яка розвивається упродовж всього людського життя, причому цей розвиток є нелінійним та нерівномірним, він проходить через подолання криз ідентичності, може йти як у прогресивному, так і у регресивному напрямі.

Ідентифікація є низкою кроків на шляху до формування ідентичності; йдеться про *процес* набуття особистістю ознак ідентичності. Відповідно, ідентифікація розглядається як процес, включений в цілісну життєдіяльність суб'єкта, нерозривно пов'язаний з когнітивною, емоційною, ціннісно-смісловою та поведінковою сферами особистості, зумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками, опосередкований мовою, нормативно-звичаєвими, знаково-символічними, ідейно-образними та ціннісно-смісловими системами культури (Воропаєва, 2011).

Б. Андерсон вказував на сконструйованість націй – «уявлені спільноти»: нації уявлялися за допомогою конкретних культурних практик, міфів, символів, які сприяють консолідації спільноти (Андерсон, 2001). При цьому, як зауважував Ю. Лотман, символ може виступати механізмом колективної пам'яті (Лотман, 1992). Символічний спосіб фіксації знання лежить в основі будь-якого семіотичного коду. Очевидно, що кожна нація та будь-яка національна держава мають визначити для себе (свідомо чи несвідомо), за допомогою яких символів вони б хотіли презентувати себе на індивідуальному чи колективному рівні. Усі успішні нації володіють набором стрижневих символічних елементів, що є для їх громадян своєрідними «критеріями істини» (Степико, 2011: 172).

Становлення національної ідентичності є результатом взаємодії ідентифікаційних чинників – етнічного, мовно-культурного, релігійного,

регіонального, геополітичного, державно-політичного тощо. Одним зі складників формування та оприсутнення національної ідентичності є пам'яттєвий дискурс.

Колективна пам'ять на суспільному рівні сприяє груповій ідентичності трояким чином.

1. По-перше, як усвідомлення спільного минулого, тобто спільного тривання в часі, що породжує емоційний відгук серед членів спільноти, якою б вона не була.

2. По-друге, як переказ вартостей і зразків поведінки.

3. По-третє, в колективній пам'яті постаті та події минулих часів перетворюються на сукупність символів, які творять особливу, притаманну групі «мову». Завдяки цим символам колективна пам'ять переказує ідентифікаційні знаки, які допомагають відрізнити своїх від чужих (Шацька, 2011: 30-31).

Отже, колективна пам'ять безпосередньо пов'язана з ідентичністю з огляду на те, що вона є вираженням «колективного досвіду, що об'єднує групу, роз'яснює їй сенс її минулого, причини нинішнього спільного буття і визначає надії на майбутнє» (Васильєв, 2009: 60). При цьому колективна пам'ять є універсальним транслятором смислів, цінностей і символів від покоління до покоління, що об'єднує в єдине цілісне утворення, яке зветься нацією (Смолина, 2015: 120). Отже, колективна пам'ять забезпечує тяглість поколінь, що оприявнюється в колективній ідентичності, яка навантажена цінностями, змістом, відносинами.

У зв'язку з останнім в контексті осягнення комеморативних практик у формуванні / конструюванні ідентичності, необхідно відзначити і такий феномен, як «соціальне забуття» (втрату тих чи інших відомостей про минуле, образів минулого в культурі). Соціальне забуття може носити як природний характер, так і стати наслідком особливої політики забуття – свого роду тіні політики увічнення, яка супроводжує її за принципом навпаки і складається в цілеспрямованому «викресленні» тих чи інших явищ з колективної пам'яті даної культури. Соціальне забуття цілком природне явище, хоча часом отримує однозначно позитивну (допомагає уникнути перевантаження), або навпаки, однозначно негативну (прагнення приховати правду) оцінку в працях соціологів та істориків.

Польська соціологиня Б. Шацька пише про способи «переінакшення» пам'яті спільнотами:

1) оминання (Вибіркове замовчування деяких неприємних фактів);

2) фальшування (Доповненням до заперечення чогось, що сталося, є твердження, буцім трапилося те, чого ніколи не було);

3) перебільшення та прикрашання (Цілковите фабрикування фальшивої групової пам'яті – дуже складна річ, і трапляється рідко. Натомість, відносно легким і частим є роздування певних фрагментів історичної правди до розмірів великого, важливого для групи міту і представлення дрібних осягень як вікопомних тріумфів);

4) пов'язування versus відривання, або ж маніпулювання зв'язками

(Кожна подія має зазвичай багато причин. Концентруючи увагу на одних із них і замовчуючи інші, можна не заперечувати фактів, проте упереджено їх інтерпретувати);

5) звинувачення ворогів (Підкреслювання та вирізнення справжніх і надуманих провин і безчесності ворогів і неприятелів (інших, чужих) задля мінімізації власних провин, які представляють реакцію на поведінку ворога. Граничною формою цього переінакшення є приписування ворогові власного безчестя);

б) перекладання вини на обставини (Якщо для мінімізації власних провин не вдасться перекласти провину на ворогів чи на свої жертви, можна звинуватити ще обставини);

7) конструювання контексту (Історичні події перебувають у заплутаній мережі пов'язаних між собою зумовлень, причин та наслідків. Колективна пам'ять редукує їх і зводить до простих пояснень. Вона вибірково вирізняє той чи інший збіг обставин і розміщує події в такому контексті, щоб їх образ сприяв позитивному образу групи) (Шацька, 2011: 30-31).

На думку британського дослідника лібералізму й націоналізму К. Майноута, мета національної ідентифікації полягає в комеморативному поверненні у свідомість національної спільноти пам'яті минулого, що завжди виступає у функції смислового виправдання сьогодення: «Спонукальна сила націоналістичної теорії полягає в тому, щоб відкрити минуле, яке підтримає поривання сьогодення» (Майноут, 2000: 255-256). Будь-яке суспільство, дбаючи про свою цілісність, виробляє систему соціальних кодів (програм) поведінки, що пропонуються його членам. Так, після розпаду СРСР всі колишні союзні республіки постали перед необхідністю формування смислових рамок нових ідентичностей на основі існуючих символічних ресурсів.

З-поміж інструментів конструювання колективної ідентичності увиразнюються комеморації.

Комеморація угрунтовується на колективній пам'яті та є однією з форм збереження й водночас формування ідентичності. Термін «комеморація» впроваджений в обіг французькими істориками, які обґрунтовували його в контексті важливості вивчення матеріального компонента колективної пам'яті. Концепція комеморації поширилася в 80-ті роки ХХ століття зарубіжними соціологами як категорії раціоналізації способів установаження зв'язку з минулим інструментарієм суспільно значимих видів діяльності. Під комеморацією розуміють сукупність публічних колективних практик, спрямованих на формування цінностей і моделей поведінки через ритуально оформлене утримання і відтворення (повторення) в актуальній культурі значущих для групи, символічно виражених уявлень про минуле. Йдеться про спільне символічне вшанування пам'яті, спосіб, за допомогою якого зміцнюється і передається пам'ять про минуле. Комеморація допомагає усвідомленню каузальності проведення комеморативних політик і результатів протікання процесів національної ідентифікації (Тарасова, 2017: 140).

Широким є смисловий діапазон, притаманний для інтерпретативних рамок феномена комеморації: від інструменту підтримки колективної

солідарності та трансляції культурної пам'яті до конкретно-діяльнісних форм втілення цієї пам'яті. Можна говорити про формування своєрідного когнітивного сценарію щодо однорідного конструкта минулого, який створюється в рамках певної великої соціальної групи, має чіткий фокусований посил, вкорінюється в матеріальних і візуальних знаках (меморіальні місця, і пам'ятники, пам'ятні дошки тощо) і закріплюється через перформативні практики (церемонії вшанування, відзначення річниць, календар, винайдення традицій тощо). Комеморація є сукупністю суспільних актів «згадування» і (пере)осмислення історичних подій, інституцій, персон в сучасному контексті (Малинова, 2017: 10). Проблема вшанування пам'яті пов'язана зі сприйняттям суспільством свого минулого, закарбовуванням у суспільній свідомості певних епізодів минулого. У комемораціях оприявнюються колективна пам'ять, етичні й політичні починання, панівні ідеології тощо.

У вузькому сенсі слова комеморації – це увічнення пам'яті про події: спорудження пам'ятників, організація музеїв, визначення знаменних дат, свят, масові заходи, перейменування вулиць, творення нових традицій тощо. Це можуть бути і різні артефакти, і ідеї, і тексти – те, що позиціонується як меморіальна діяльність. Рекомеморація – цілеспрямований процес забуття імен, дат, фактів історії тощо. У широкому сенсі слова комеморації – це все, що пов'язує людину з її минулим. За функціональної схожості пам'яті й комеморацій, між ними є відмінності, увиразнені А. Мегіллом: якщо пам'ять є «побічним продуктом минулого досвіду», то комеморація виникає в сьогоденні з бажання конкретної спільноти констатувати почуття своєї єдності й спільності, зміцнюючи зв'язки всередині спільноти через спільно поділюване його членами ставлення до минулих подій чи їх репрезентації. Якщо пам'ять по суті – це взаємодія між повторенням і запам'ятовуванням, то комеморація і є цим свідомим повторенням (Мегилл, 2007: 116).

Назагал комеморації центруються в трьох взаємопов'язаних аспектах:

- матеріальному,
- символічному
- функціональному.

Значущими ознаками комеморації є її колективний характер, публічність (репрезентує інтереси групи) і інституційність (цілеспрямована організованість). Характерною рисою є апелювання не стільки до раціонального, знаннєвого, скільки до емоційно-чуттєвих начал людської особистості. Відтак важливою рисою комеморації є емоційна заангажованість її учасників до меморіального дійства. Комеморативна комунікація здійснюється не стільки в просторі даних і фактів, скільки в просторі образів, символів і архітепічних уявлень. Комеморації слугують засобом не тільки трансляції, але й форматування колективної пам'яті. В актах поклоніння пам'ять стає комеморацією.

Різні відносини та інтереси трансформуються в меморіальні форми завдяки ініціативі певних осіб. Меморіальні об'єкти не створюються самі по собі – їх породжують і створюють ті, хто хотів би запровадити в суспільну свідомість певні події і людей, про яких всі інші радше схильні забути. Таке

уявлення про появу меморіальних об'єктів передбачає, що в процесі їх спорудження конкуруючі «ідейні натхненники» шукають громадські майданчики і громадську підтримку для своєї інтерпретації минулого. Саме такі інтерпретації втілюються в символічній структурі меморіальних об'єктів (Вагнер-Пацифи, Шварц, 2011: 160). Перш ніж та чи інша подія підлягатиме увічненню, перш ніж будь-яка група осіб буде визнана учасниками цієї події, повинні з'явитися окремі репрезентанти (особи, групи людей та ін.), які означають / маркують і саму подію, і його учасників пам'ятним явищем і здатні переконати в цьому інших. Водночас комеморація – це процес відбору того, що належить згадувати, а що піддавати забуттю. «Пригадується» те, що здається важливим із позицій сьогодення. «Забувається» те, що видається «деталлями» або «випадковостями». Логіка «згадування» і «забуття» враховує не тільки «правду» історичних фактів, а й пов'язані з ними емоції. Залежно від контексту «згадувана» подія може розглядатися як привід для урочистостей і / або колективної скорботи. При цьому установки мнемонічних акторів на цей рахунок можуть не збігатися (Малинова, 2018: 13).

Феномен комеморації (як свідомого увічнення) уявляється сукупністю соціокультурних мнемонічних практик, що породжують комеморативні знаки / символи. Вибір комеморативних методів і засобів узалежнений від стану розвитку соціуму та політики пам'яті з відповідним усталенням символіко-мнемонічних кодів доби (вшанування героїв, відзначення / забуття подій, вираження топографічних об'єктів тощо). Комеморативні методи є обов'язковим інструментарієм до застосування на етапі «збудження», прагнення стати нацією.

У процесах національної ідентифікації засобом духовного перетворення «старої» свідомості на «нову», ототожнення з героїчним минулим стають комеморативні практики. Комеморативні практики це:

- спосіб репрезентації минулого,
- особливий вид соціокультурної діяльності, в основі якої лежить акт увічнення як спроба збереження образу себе, своїх ближніх, своєї культури в теперішньому і в майбутньому;
- один із найпоширеніших засобів конструювання колективної / соціальної пам'яті та ідентичності.

Постання системисеміологічних і ціннісних домінант комеморативних практик центрується довкола взаємозалежної синергетики означування, осмислювання та осенсовування розвитку соціуму, політики пам'яті конкретного періоду та засад формування національної ідентичності. Вибір комеморативних практик завжди залежать від соціокультурних (зокрема політичних) імперативів, а також від конкретної зацікавленості суб'єктів історичної пам'яті, створюючи прецеденти перегляду її ціннісного наповнення (Стасевська, 2018: 123-135). Комеморативні практики стимулюють особисте національне самовизначення, вони заміщують відчуття національної меншовартості відчуттям національної самодостатності (Тарасова, 2017: 140-143).

Комеморації реалізуються у відповідно маркованому й структурованому

культурному просторі. Показовим є вироблення в суспільстві меморіальної культури (культури увічнення, комеморативної культури), яка відповідає за процес формування образів в культурі сьогодення для подальшої трансляції в майбутнє. П. Нора розглядає сучасну меморіальну культуру як сукупність місць пам'яті, в яких сконцентрована комеморація. На думку вченого, колективна пам'ять будь-якої соціальної групи концентрується в певних місцях – місцях пам'яті (фр. lieu de mémoire). Поняття «місце пам'яті» використовується П. Нора на позначення символічних об'єктів, з якими певна група людей пов'язує свої спогади та цінності й де «пам'ять кристалізується і знаходить свій притулок» (Нора, 2005). До місць пам'яті віднесено найрізноманітніші культурно-історичні явища й феномени: географічні та архітектурні об'єкти, будівлі, предмети, літературні твори, книги, рукописи, кінофільми, пісні, історичні події, окремі люди й цілі покоління (Нора, 1998).

Іноді терміни меморіальна культура і комеморативна культура (культура комеморації) постають синонімічно (за усталеністю в англійській науковій традиції). Принагідно зауважимо побутування загальнішого терміну «культура пам'яті» (охоплює також явища, не пов'язані з безпосередніми акціями свідомого увічнення; окрім того, до культури пам'яті входить і соціальне забуття).

Відтак, комеморації є свідомим соціальним актом передачі морально, естетично, світоглядно або технологічно значимої інформації чи її актуалізації шляхом увічнення певних подій та осіб, тобто введення образів минулого в пласт сучасної культури. При цьому актуалізація пам'яті про історичні події та постаті, – це завжди політичний процес (Малинова, 2018), який унаочнюється посередництвом політики пам'яті.

Політика пам'яті – це селективна сукупність офіційних репрезентацій різних рівнів смислових образів / меседжів, пов'язаних з минулим, з метою створення / консолідації, іміджевої характеристики групи/нації та окреслення простору «свій-чужий» («чужий / інший»). Отже, політика пам'яті конструює / задає модель та ціннісно-нормативні засади ідентифікації.

Політика пам'яті, як механізм трансляції й актуалізації національних смислів, формує своєрідні соціально-культурні матриці для визначення національної ідентичності, норми консолідації та ідентифікації, норми відповідності соціальним цінностям та культурним зразкам задля визрівання цілісної національної ідентичності, яка об'єднувала б більшість громадян України. Саме на цьому ґрунтується їхня особлива політико-ідеологічна значимість та маніпулятивний потенціал. При цьому варто зважити на твердження М. Гібернау: «Люди, які заявляють, що поділяють якусь конкретну національну ідентичність, з різною силою покликаються на віру в спільну культуру, історію, спорідненість, мову, релігію, територію і долю». Відбувається своєрідне переструктурування минулого: політично домінуючі групи маніпулюють образами минулого і навіюють масам певну концепцію історії, що легітимізує їхню політичну мету й панування, нові традиції й ритуали довільно конструюються у відповідності до поточних політичних реалій та потреб (Гібернау, 2012). Суперечливість, а часом і взаємозаперечення

соціально-культурних матриць для визначення національної, етнічної, релігійної, групової ідентичності стають полем маніпуляцій і спекуляцій (Коник, 2009). Звідси політика пам'яті засадничо не передбачає свободи, вибудовуючи своєрідний замкнений смисловий універсум, обмежена наслідуванням певним «священним» взірцям у межах встановленого нею коду.

Політика пам'яті виявляє здатність конденсувати/трансформувати інформацію, актуалізуючи та розширюючи одні аспекти та тимчасово чи повністю витісняючи/нівелюючи інші. Тобто – виконує функцію комуніканта між суспільством і державою, тим самим стає чимось на зразок колективної культурної пам'яті. Культуротворче навантаження останньої також впливає на ідентифікаційні процеси. Конструювання/форматування національної ідентичності відбувається посередництвом активізації колективної пам'яті та колективних уявлень. Будь-який соціум, володіючи певною сумою знань про минуле, зацікавлений у структуризації й кодифікації відповідного теоретичного й емпіричного знання. Не меншою мірою його турбують проблеми запам'ятовування, пригадування, забування як відображення здатності до цивілізованого співжиття. Адже, згідно з твердженням Н. Лумана, ідентичності конденсують і засвідчують соціальну пам'ять системи: «Вони визначають, що можна піддати забуттю, а що згадати, тобто встановлюють, що з минулого залишається в сьогоденні; і тим самим вони водночас керують простором осциляції майбутньому, тобто формами, в яких очікування...справджуються або призводить до розчарування».

Зміни суспільно-політичної дійсності неминуче призводять до вироблення/трансформації політики пам'яті з відповідними параметрами конструювання образу минулого. З огляду на постійну «зміну минулого в сучасних дискурсах» (М. Фуко), можна стверджувати: те, що пам'ятають про минуле, залежить від способу його репрезентації, від спроможності соціальних груп витворити образ минулого (при цьому акцентується та актуалізується здебільшого героїчне минуле, як «скрепи нації»).

Політика пам'яті на суспільному рівні сприяє груповій / національній ідентичності принаймні трояким чином.

По-перше, формування моделей пам'яттєвого дискурсу й трансляція вартостей спільноти. Політика пам'яті є тим символічним ресурсом, який використовується для виховання патріотизму, національно-громадянської ідентичності й толерантності

По-друге, сфокусованість на усвідомленні спільного минулого (тобто спільного тривання в часі) має породжувати емоційний відгук серед членів спільноти. Серед заходів – влаштування розмаїтих ювілеїв, святкування річниць пам'ятних дат, найрізноманітніших інституцій, організацій тощо.

По-третє, інструменталізація політики пам'яті формує символічний універсум, який окреслює своєрідні символічні кордони спільноти за допомогою маркерів, що «випромінюють» смисли, норми й емоції. Завдяки цим символам колективна пам'ять переказує ідентифікаційні знаки, які допомагають відрізнити своїх від чужих.

Комеморативна діяльність – особливий вид соціокультурної діяльності, в

основі якої лежить акт увічнення як спроба збереження образу себе, своїх ближніх, своєї культури в сьогоденні і в майбутньому. Культура увічнення включає в себе соціокультурні практики, спрямовані на свідоме формування й трансляція в майбутнє певної інформації як про свою епоху, так і про її ставлення до попередньої історії. Комеморації слугують своєрідним індикатором взаємин влади (офіційна політика пам'яті) і мас (колективною пам'яттю соціальних груп масовою або груповою свідомістю). Умови та чинники динаміки комеморацій узалежнені від фонові суспільно-політичної ситуації й відповідної політики пам'яті доби, культурно-інтелектуального фону епохи, освітньої політики періоду, зовнішньополітичного контексту тощо.

Важливим структуротворчим компонентом комеморацій, як і національної ідентичності, є коди та символи. Символіка виконує специфічну (засновану не на раціональному, а на емоційному ґрунті) комунікативну функцію, спрямовану на інтегрування й консолідацію спільноти, а відтак – вилоновування національної ідентичності. Значення символу полягає в тому, що він слугує орієнтиром, «програмою», «інструкцією» для поведінки та взаємовідносин учасників символічних актів (Зиновьев, 2008: 11). Вибудований символічний ландшафт соціуму слугує не просто фоном; він є способом і місцем онтологічного укорінення людської істоти, її самоідентифікації щодо царини смислів і тезаурусу смислів культури. За видовою характеристикою російський дослідник А. Коноваленко пропонує таку класифікацію (Коноваленко, 2005: 36).

- *символ-ідея* (здебільшого це все те, що зазвичай виражає ідеологію: політичні програми, платформи, статuti, лозунги, девізи, репліки політичних лідерів тощо); до цього ж виду належать загальні ідеї, що символізують національну ідентичність (наприклад, особливий шлях держави; національний характер тощо);

- *символ-дія* (мітинги, партійні збори, з'їзди, спортивні заходи, народні гуляння і свята – ці символи виконують об'єднуючу функцію; дія набуває статусу символічного, якщо вона несе в собі ознаки ритуалу, як, наприклад, церемонія інавгурації президента);

- *символ-об'єкт* (прапори, емблеми, символічні пам'ятки тощо);

- *символ-персона* (історичні діячі, науковці, письменники, правителі; також це можуть бути національні герої чи спортсмени, переможці великих змагань; у політичному контексті це, в першу чергу, засновники течій, ідеологій, партій, харизматичні політичні діячі та ін.);

- *символ-звук* (гімн, слогани, музичні твори (зокрема народні пісні), які безпомилково впізнаються громадянами, викликають здебільшого позитивні емоції й асоціюються переважно зі значущими (історичними) подіями).

У перехідні періоди спостерігається «хаос символів» різних вимірів суспільного буття. При цьому комеморативні практики слугують не лише консолідаційним чинником. Перебуваючи в ситуації перманентного дефіциту ідей та символів, сучасна соціальна реальність знаходить підживлення саме в колективній пам'яті. «Робота пам'яті» – своєрідна соціокультурна компенсація, яка допомагає соціуму й індивіду виробляти власне усвідомлене ставлення до

минувшини, культурних і моральних традицій народу і водночас уникати травмуючого впливу повсякденності. Пам'ять стала також засобом мобілізації політичної влади в формуванні та закріпленні цінностей, національних символів, знань про минуле (Савельєва, Полетаєв, 2004: 20).

В умовах сучасних трансформаційних зламів українського суспільства спостерігаються розриви зв'язків, переосмислення ціннісних ідентитетів, складність адаптування до культурних змін, плюралізація потрактувань подій минулого, тощо. У «розділених суспільствах» (*divided societies*), як зауважує сучасний американський дослідник М. Росс, символічна форма виразу смислу одночасно працює як бар'єр або можливість щодо здійснення людиною вибору, усвідомлення власної ідентичності на всіх її рівнях – від етнічної до культурної і політичної, уможлиблює судження, і одночасно є критерієм ступеню напруги у певному суспільстві (Ross, 2009: 4). У цьому контексті акт комеморації, що визначається політикою пам'яті, може увиразнитися і як консолідуючий, і як дезінтегруючий чинник. Відтак варто враховувати сталу амбівалентність, характерну для колективної пам'яті українців: співіснування на рівні колективних уявлень кількох відмінних проєкцій трактування української історії. Перша проєкція сформована переважно у націоцентричній історичній парадигмі, друга – під впливом імперсько-радянських історичних доктрин та сформованих на їх основі міфів. Контраверсійність, а часом і несумісність ціннісно-сміслових оцінок історичних подій і постатей, надмірна політизованість цього сегмента суспільної свідомості є джерелом соціальної напруги, чинником дезінтеграції національної спільноти (Воропаєва, 2011: 15).

Висновки. Отже, національна ідентичність має соціокультурні складові, які є не менш важливими, ніж політичні та соціально-економічні. Зокрема йдеться про колективні уявлення про минуле. Образ минулого є колективним конструктом, параметри якого формуються владними відносинами в соціумі. Поява спільноти забезпечується спільним минулим, культурним спадком, суб'єктивним переживанням єдності на основі спільних цілей або ж певних (зокрема й зовнішніх) ознак. Її тривкість та моральна значимість забезпечується спільними спогадами та культурними символами, які поступово перетворюються на символи колективної ідентичності. Знаково, що суспільні та культурні пріоритети, а також моделі національної ідентичності проєктуються з огляду на тривале перебування українського соціуму в історично-часовій «зоні розриву» й критичній точці дискретності соціокультурного простору.

Колективні ідентичності, зокрема національна ідентичність, не є іманентно притаманними феноменами: вони формуються й видозмінюються під впливом різноманітних політичних, економічних і соціокультурних чинників, супроводжуються корекцією ціннісних і світоглядних настанов, розвитком знакових і сміслових систем, зрушеннями на осі координат «свій-чужий-співвітчизник» тощо; увиразненням характерних структурних кодів як асоціативних полів надтекстової орієнтації. Комеморації є формою об'єктивації культурної пам'яті – відновленням пам'яті в її речових репрезентаціях (М. Фуко), одним з інструментів реалізації політики пам'яті та конструювання ідентичності.

Ідентифікація колективна / національна увиразнюється через єдність мотивації, суголосності морально-етичних принципів та норм, співпереживання, усвідомлення спільних кодів пам'яті тощо. Обумовлена політико-соціальним й культурним контекстом, національна ідентичність оприявнюється через ідентифікацію, яка, в свою чергу, залежить від свідомого вибору спільноти та окремої особи і керується суб'єктивними ідентитетами (усвідомлення спільного минулого, історичної долі, національна свідомість і національний характер, спільні цінності, притаманні спільноті тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Андерсон, 2001 – Андерсон Б. Воображаемое сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. М. : Канон-пресс, 2001. 288 с.
- Ассман, 2012 – Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с. (Серія «Зміна парадигми». Вип. 15).
- Ассман, 2014 – Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика / пер. с нем. Б. Хлебникова. М.: Новое литературное обозрение, 2014. 323 с.
- Брубейкер, 2012 – Брубейкер Р. Этничность без групп. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. 408 с.
- Брубейкер, 2006 – Брубейкер Р. Переобранлений націоналізм. Статус нації та національне питання в новій Європі; пер. з англ. Львів : Кальварія, 2006. 280 с.
- Вагнер-Пацифи, Шварц, 2011 – Вагнер-Пацифи Р., Шварц Б. Меморіал ветеранів В'єтнама: пам'яті важкого пришлого // *Політична концептологія*. 2011. № 2. С. 155–192.
- Васильєв, 2009 – Васильєв А.Г. Меморіалізація і забвение як механізми виробництва культурного єдності і різноманітності // *Фундаментальні проблеми культурології. Т. VI. Культурне насліддя: від минулого до майбутнього* / отв. ред. Д.Л. Спивак М., Спб.: Новий хронограф, Ейдос, 2009. С. 56–68.
- Воропаєва, 2011 – Воропаєва Т.С. Формування національної і європейської ідентичності громадян України: теоретико-емпіричні аспекти (1993–2010 роки). // *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 26. С. 333-343. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_26_40
- Гібернау, 2012 – Гібернау М. Ідентичність націй / пер. з англ. П. Тарашука; ред. Л. Марченко. К.: Темпора, 2012. 303 с.
- Гузьман, Саппа, 2016 – Гузьман О.А., Саппа Г.-М.М. Національна ідентичність як соціокультурний феномен // *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. 2016. Juni (№ 8). P. 64–68.
- Дюркгейм, 1998 – Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни // *Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения: антология* / пер. с англ., нем., фр., сост. и общ. ред. А. Н. Красникова. М.: Канон+, 1998. С. 174–231.
- Зарецкий, 2008 – Зарецкий Ю. История, память, национальная идентичность // *Неприкосновенный запас*. 2008. № 3(59). URL: http://magazines.russ.ru/nz/2008/3/za4-pr.html#_ftnref28
- Зиновьев, 2008 – Зиновьев А. Символы российской национально-государственной идентичности // *Experimentum, 2009: Сборник научных статей философского факультета МГУ* / Под ред. А. Селезнева, Е. Мошелкова; Сост. А. Воробьев, Т. Денисова. М.: Издатель Воробьев А.В., 2008.
- Йейтс, 1997 – Йейтс Ф.А. Искусство памяти; [Пер. с англ.] СПб.: Университетская книга, 1997. 480 с.
- Касториадис, 2003 – Касториадис К. Воображаемое установление общества. М.: Логос, 2003. 480 с.
- Касьянов, 2016 – Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять // *Український історичний журнал*. 2016. № 2(527). С. 118–137.
- Киридон, 2016 – Киридон А.М. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
- Козеллек, 2005 – Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. К. : Дух і літера, 2005. 317 с.
- Козеллек, 2006 – Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії; [Пер. з нім.]. К.: Дух і літера, 2006. 436 с.
- Коник, 2009 – Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури // *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія «журналістика»*. 2009. Вип. 32. С. 153–163.
- Коннертон, 2004 – Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ., наук. ред. Світлани Шліпченко. К.: Ніка-центр. 2004. 184 с. (Серія «Зміна парадигми». Вип. 7).
- Коноваленко, 2005 – Коноваленко А.В. Психология политической рекламы. Ростов н/Д: Феникс, 2005. (Серія «Психологический практикум»). 96 с.
- Копосов, 2011 – Копосов Н.Е. Память строгого режима. История и политика в России. М.: Новое литературное обозрение, 2011. 320 с.

- Кривда, 2019 – Кривда Н. Колективна пам'ять як чинник формування групової ідентичності // *Філософські обрії*. 2019. № 41. С. 60–76.
- Лотман, 1992 – Лотман Ю. Символ в системі культури // *Избранные статьи*. Таллінн, 1992. Т. 1. С. 191–199.
- Майноут, 2000 – Майноут К. Анатомія націоналізму // *Націоналізм. Антологія*. К.: Смолоскип, 2000. С. 255–256.
- Малинова, 2017 – Малинова О.Ю. Коммеморация исторических событий как инструмент символической политики: Возможности сравнительного анализа // *Полития*. 2017. № 4 (87). С. 6–11.
- Малинова, 2018 – Малинова О.Ю. Коммеморация столетия революции(й) 1917 года в РФ: анализ стратегий ключевых мнемонических акторов // *Полит. Политические исследования*. 2018. № 1. С. 9–25.
- Мегилл, 2007 – Мегилл А. Историческая эпистемология / Перевод Кукарцевой М., Кацаева В., Тимонина В. М.: «Канон+»; РООИ «Реабилитация», 2007. 480 с.
- Нагорна, 2005 – Нагорна Л. Ідентичність національна // *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. С. 415–417.
- Нагорна, 2011 – Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. К.: ІПІЕНД НАНУ, 2011. 272 с.
- Нечитайло, 2014 – Нечитайло А.А. Націєтворення та національна пам'ять в епоху постмодерну та розбудови глобального інформаційного суспільства // *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 74. С. 332–340.
- Нора, 1998 – Нора П. Поколение как место памяти // *Новое литературное обозрение*. 1998 № 30. URL:<http://magazines.russ.ru/authors/n/nora/>
- Нора та ін., 1999 – Нора П., Озуф М., Ж. де Пюимеж, Винок М. Франция — память. СПб.: Новая Петербургская библиотека, Изд. С-Пб. университета. 1999. 328 с.
- Нора, 2005 – Нора П. Всемирное торжество памяти // *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3 (40–41). URL:<http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
- Пташник-Сердюк, 2012 – Пташник-Сердюк О.І. Соціологічний аналіз процесу ідентифікації // *Наукові праці. Соціологія*. 2012. Вип. 189. Т. 201. С. 60–64.
- Ренан, 2006 – Ренан Е. Що таке нація? // *Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий*. 2-ге вид. К.: Смолоскип, 2006. С. 107–120.
- Рикёр, 2004 – Рикёр П. Память, история, забвение / Пер. с фр. М.: Изд-во гуманитарной лит-ры, 2004. 728 с.
- Романовская, Фоменко, 2015 – Романовская Е.В., Фоменко Н.Л. Идентичность и коммеморация // *Власть*. 2015. № 7. С. 81–84.
- Рюзен, 2010 – Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Переклав з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис, 2010. 358 с.
- Савельева, Полетаев, 2004 – Савельева И., Полетаев А. Социальные представления о прошлом: типы и механизмы формирования // *Гуманитарные исследования*. М.: ГУ-ВШЭ, 2004. Вип. 7 (14). 52 с.
- Савицька, 2014 – Савицька І.М. Формування національної ідентичності через призму історичної пам'яті // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*, 2014, Вип. 203, ч. 1.-С.14-20.
- Сміт, 1994 – Сміт Е. Національна ідентичність. / пер. з англ. П. Тарашук. К.: Основи, 1994. 196 с.
- Сміт, 2013 – Сміт Е. Нації і націоналізм у глобальну епоху. К.: Ніка-Центр, 2013. 278 с.
- Смолина, 2015 – Смолина Н.С. Современные операции-трансформации с коллективной памятью: социальные рамки действительности // *Дні науки філософського факультету – 2014: Міжн. наук. конф. (15-16 квіт. 2014 р., Київ): [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]*. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. Ч. 5. С. 120.
- Смоляр, 2009 – Смоляр А. Пам'ять та політика [пер. з польськ.] // *Україна Модерна*. Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак К.: Критика, 2009. С. 78–94.
- Стасевська, 2018 – Стасевська О.А. Експлікація аксіологічного аспекту концепту «історична пам'ять» // *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. Вип 1 (36). С. 123–135.
- Степико, 2011 – Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. К.: НІСД, 2011. 336 с.
- Тарасова, 2017 – Тарасова Н.Ю. Комеморативні засади національної ідентифікації // *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. № 20. С. 140–143.
- Україна, 2007 – Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: експертна доповідь / ред. В.І. Тищенко. К.: Славутич-Дельфін, 2007. 256 с.
- Філософський словник, 2002 – Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
- Хальбвакс, 2007 – Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. М.: Новое изд-во, 2007. 384 с.
- Хаттон, 2004 – Хаттон П. История как искусство памяти / пер. с англ. В.Ю. Быстрова. СПб: Владимир Даль, 2004. 424 с.
- Шацька, 2011 – Шацька Б. Минувле – пам'ять – міт / Пер. з пол. Олесь Герасим, наук. ред. Андрій Павлишин. Чернівці: Книги. ХХІ, 2011. 248 с.
- Як, 2017 – Як Б. Национализм и моральная психология сообщества. М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. 520 с.
- Le Goff J, 1988 – Le Goff J. Histoire et memoire. Paris, Gallimard, 1988. 416 p.

- Nora, 1994 – Nora P. Between memory and history: Les lieux de memoire. N.Y., Oxford: Oxford univ. press, 1994. 724 p.
- Ross, 2009 – Ross M.H. Culture and Belonging in Divided Societies: Contestation and Symbolic Landscapes. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2009. 312 p.

REFERENCES

- Anderson, 2001 – Anderson B. Voobrazhaemye soobshchestva. Razmyshleniya ob ystokakh y rasprostranenyi natsyonalizma [Imaginary communities. Reflections on the origins and spread of nationalism]. M. : Kanon-press, 2001. 288 s. [in Russian]
- Assman, 2012 – Assman A. Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pam'iaty [Spaces of memory . Forms and transformations of cultural memory] / per. z nim. K. Dmytrenko, L. Doronicheva, O. Yudin. K.: Nika-Tsentr, 2012. 440 s. (Seriiia «Zmina paradyhmy». Vyp. 15). [in Ukrainian]
- Assman, 2014 – Assman A. Dlynnaiia ten proshloho. Memoryalnaia kultura y ystorycheskaia polityka [Long shadow of the past. Memorial culture and historical politics] / per. s nem. B. Khlebnykova. M.: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2014. 323 s. [in Russian]
- Brubeiker, 2012 – Brubeiker R. Этничность без групп [Ethnicity without groups]. M.: Yzdatskiy dom Vvshei shkoly ekonomiky, 2012. 408 s. [in Russian]
- Briubeiker, 2006 – Briubeiker R. Pereobramlenyi natsionalizm. Status natsii ta natsionalne pytannia v novii Yevropi [Perebramlenyi natsionalizm [Text]: status of the nation and the national question in the new Europe] / Per. z anhl. Lviv : Kalvariia, 2006. 280 s. [in Ukrainian]
- Vahner-Patsyfy, Shvarts, 2011 – Vahner-Patsyfy R., Shvarts B. Memoryal veteranov Vetnama: pamiaty trudnogo pryshloho [Vietnam Veterans Memorial: Commemorating a Difficult Newcomer] // *Polytycheskaia kontseptolohiia*. 2011. № 2. S. 155–192. [in Russian]
- Vasylev, 2009 – Vasylev A.H. Memoryalyzatsiia y zabvenye kak mekhanyzmy proyzvodstva kulturnogo edynstva y raznoobraziia [Memorialization and oblivion as mechanisms for the production of cultural unity and diversity] // *Fundamentalnye problemy kulturolohy*. T. VI. Kulturnoe nasledye: ot proshloho k budushchemu / otv. red. D.L. Spyvak M., Spb.: Novyi khronohraf, Эйдос, 2009. С. 56–68. [in Russian]
- Voropaieva, 2011 – Voropaieva T.S. Formuvannia natsionalnoi i yevropeiskoi identychnosti hromadian Ukrainy: teoretyko-empyrychni aspekty (1993–2010 roky) [Formation of national and European identity of citizens of Ukraine: theoretical and empirical aspects (1993-2010)]. // *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii*. 2011. Vyp. 26. S. 333–343. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_26_40. [in Ukrainian]
- Hibernau, 2012 – Hibernau M. Identychnist natsii [Identity of Nations] / per. z anhl. P. Tarashchuka; red. L. Marchenko. K.: Tempora, 2012. 303 s. [in Ukrainian]
- Huzman, Sappa, 2016 – Huzman O.A., Sappa H-M.M. Natsionalna identychnist yak sotsiokulturnyi fenomen [National identity as a socio-cultural phenomenon] // *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. 2016. Juni (№ 8). S. 64–68. [in Ukrainian]
- Diurkheim, 1998 – Diurkheim E. Elementarnye formy relyhyoznoi zhyzny [Elementary forms of religious life] // *Mystyka. Relyhiia. Nauka. Klassyky myrovoho relyhyovedeniia: antolohiia* / per. s anhl., nem., fr., sost. y obshch. red. A.N. Krasnykova. M.: Kanon+, 1998. S. 174–231. [in Russian]
- Zaretskyi, 2008 – Zaretskyi Yu. Ystoriia, pamiat, natsyonalnaia ydentychnost [History, memory, national identity] // *Neprykosnovennyi zapas*. 2008. № 3(59). URL: http://magazines.russ.ru/nz/2008/3/za4-pr.html#_ftnref28 [in Russian]
- Zynovev, 2008 – Zynovev A. Symvoly rossyiskoi natsyonalno-hosudarstvennoi ydentychnosti [Symbols of Russian national-state identity] // *Experimentum, 2009: Sbornyk nauchnykh statei fylosofskoho fakulteta MHU* / Pod red. A. Selezneva, E. Moshchelkova; Sost. A. Vorobev, T. Denysova. M.: Yzdatel Vorobëv A.V., 2008. [in Russian]
- Yeits, 1997 – Yeits F.A. Yskusstvo pamiaty [The art of memory]; [Per. s anhl.] SPb.: Unyversytetskaia knyha, 1997. 480 s. [in Russian]
- Kastoryadys, 2003 – Kastoryadys K. Voobrazhaemoe ustanovlenye obshchestva [The Imaginary Establishment of Society]. M.: Lohos, 2003. 480 s. [in Russian]
- Kasianov, 2016 – Kasianov H.V. Istorychna pamiat ta istorychna polityka: do pytannia pro terminolohiiu y henealohiiu poniat [Historical memory and historical politics: on the question of terminology and genealogy of concepts] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2016. № 2(527). S. 118–137. [in Ukrainian]
- Kyrydon, 2016 – Kyrydon A.M. Heterotopii pam'iaty. Teoretyko-metodolohichni problemy studii pam'iaty [Heterotopias of memory :. Theoretical and methodological problems of memory studies]. Kyiv : Nika-Tsentr, 2016. 320 s. [in Ukrainian]
- Kozellek, 2005 – Kozellek R. Mynule maibutnie. Pro semantyku istorychnoho chasu [Past future. On the semantics of historical time]. K. : Dukh i litera, 2005. 317 s. [in Ukrainian]
- Kozellek, 2006 – Kozellek R. Chasovi plasty. Doslidzhennia z teorii istorii [Temporal layers and. Research in the theory of history]; [Per. z nim.]. K.: Dukh i litera, 2006. 436 s. [in Ukrainian]
- Konyk, 2009 – Konyk A. «Istorychna pam'iat» ta «polityka pam'iaty» v epokhu media kultury [Historical memory and the politics of memory in a media-cultural epoch] // *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho univertsitetu im. I. Franka. Seriiia «zhurnalistyka»*. 2009. Vyp. 32. S. 153–163. [in Ukrainian]

- Konnerton, 2004 – Konnerton P. Yak suspilstva pam'iatiaiut [As societies remember] / per. z anhl., nauk. red. Svitlany Shlipchenko. K.: Nika-tsentr. 2004. 184 s. (Seriia «Zmina paradyhmy». Vyp. 7). [in Ukrainian]
- Konovalenko, 2005 – Konovalenko A.V. Psykholohyia polytycheskoi reklamy [The psychology of political advertising]. Rostov n/D: Fenyks, 2005. (Seriia «Psykhologhycheskyi praktykum»). 96 s. [in Russian]
- Koposov, 2011 – Koposov N.E. Pamiat strohoho rezhyma. Ystoryia y polytyka v Rossyy [Strict mode memory. History and politics in Russia]. M.: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2011. 320 s. [in Russian]
- Kryvda, 2019 – Kryvda N. Kolektyvna pam'iat yak chynnyk formuvannia hrupovoi identychnosti [Collective memory as a factor in the formation of group identity] // *Filosofski obrii*. 2019. № 41. S. 60–76. [in Ukrainian]
- Lotman, 1992 – Lotman Yu. Symvol v systeme kultury [Symbol in the system of culture] // *Yzbrannyye staty*. Tallynn, 1992. T. 1. S. 191–199. [in Russian]
- Mainout, 2000 – Mainout K. Anatomiiia natsionalizmu [Anatomy of nationalism] // *Natsionalizm. Antolohiia*. K.: Smoloskyp, 2000. S. 255–256. [in Ukrainian]
- Malynova, 2017 – Malynova O.Yu. Kommemoratsyia ystorycheskykh sobytyi kak ynstrument symvolycheskoi polytyky: Vozmozhnomyi sravnytelnoho analiza [Commemorating Historical Events as a Tool of Symbolic Politics: Possibilities for Comparative Analysis] // *Polytyia*. 2017. № 4 (87). S. 6–11. [in Russian]
- Malynova, 2018 – Malynova O.Yu. Kommemoratsyia stoletyia revoliutsyy(i) 1917 hoda v RF: analiz stratehyi kliuchevykh mnemonycheskykh aktorov [Commemoration of the centenary of the revolution (s) of 1917 in the Russian Federation: analysis of the strategies of key mnemonic actors] // *Polys. Polytycheskye yssledovanyia*. 2018. № 1. S. 9–25. [in Russian]
- Mehyll, 2007 – Mehyll A. Ystorycheskaia epystemolohyia [Historical epistemology] / Perevod Kukartsevoi M., Kashchaeva V., Tymonyina V. M.: «Kanon+»; ROOY «Reabylytatsyia», 2007. 480 s. [in Russian]
- Nahorna, 2005 – Nahorna L. Identychnist natsionalna [National identity] // *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-I / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*. K.: V-vo «Naukova dumka», 2005. S. 415–417. [in Ukrainian]
- Nahorna, 2011 – Nahorna L. Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan [Sociocultural identity : traps of value demarcations]. K.: IPIEND NANU, 2011. 272 s. [in Ukrainian]
- Nechytailo, 2014 – Nechytailo A.A. Natsiietvorennia ta natsionalna pam'iat v epokhu postmodernu ta rozbudovy hlobalnoho informatsiinoho suspilstva [Nation-building and national memory in the postmodern era and the development of the global information society] // *Politolohichnyi visnyk*. 2014. Vyp. 74. S. 332–340. [in Ukrainian]
- Nora, 1998 – Nora P. Pokolenye kak mesto pamiaty [Generation as a place of memory] // *Novoe lyteraturnoe obozrenye*. 1998 № 30. URL:<http://magazines.russ.ru/authors/n/nora/> [in Russian]
- Nora ta in., 1999 – Nora P., Ozuf M., Zh. De Piuymezh, Vynok M. Frantsyia — pamiat [France — memory]. Spb. : Novaia Peterburhskaiia byblyoteka, Yzd. S-Pb. unyversyteta. 1999. 328 s. [in Russian]
- Nora, 2005 – Nora P. Vsemyrnoe torzhestvo pamiaty [World commemoration] // *Neprykosnovennyi zapas*. 2005. № 2–3 (40–41). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>. [in Russian]
- Ptashnyk-Serdiuk, 2012 – Ptashnyk-Serdiuk O.I. Sotsiolohichnyi analiz protsesu identyfikatsii [Sociological analysis of the identification process] // *Naukovi pratsi. Sotsiolohiia*. 2012. Vyp. 189. T. 201. S. 60–64. [in Ukrainian]
- Renan, 2006 – Renan E. Shcho take natsiia? [What is a nation?] // *Natsionalizm: Antolohiia / Uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi*. 2-he vyd. K.: Smoloskyp, 2006. S. 107–120. [in Ukrainian]
- Rykër, 2004 – Rykër P. Pamiat, ystoryia, zabvenye [Memory, history, oblivion] / Per. s fr. M.: Yzd-vo humanytarnoi lyt-ry, 2004. 728 s. [in Russian]
- Romanovskaia, Fomenko, 2015 – Romanovskaia E.V., Fomenko N.L. Ydentychnost y kommemoratsyia [Identity and commemoration] // *Vlast*. 2015. № 7. S. 81–84. [in Russian]
- Riuzen, 2010 – Riuzen Y. Novi shliakhy istorychnoho myslennia [New ways of historical thinking] / Pereklav z nim. V. Kam'ianets. Lviv: Litopys, 2010. 358 s. [in Ukrainian]
- Saveleva, Poletaev, 2004 – Saveleva Y., Poletaev A. Sotsyalnye predstavleniia o proshlom: typy y mekhanizmy formirovaniia [Social views of the past: types and mechanisms of formation] // *Humanytarnye yssledovanyia*. M.: HUVShE, 2004. Vyp. 7 (14). 52 s. [in Russian]
- Savyska, 2014 – Savyska I.M. Formuvannia natsionalnoi identychnosti cherez pryzmu istorychnoi pamiati [Problems of formation national identity through the prism of historical Memory in modern society] // *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, 2014, Vyp. 203, ch. 1. S. 14–20. [in Ukrainian]
- Smit, 1994 – Smit E. Natsionalna identychnist [National identity] / per. z anhl. P. Tarashchuk. K.: Osnovy, 1994. 196 s. [in Ukrainian]
- Smit, 2013 – Smit E. Natsii i natsionalizm u hlobalnu epokhu [Nations and nationalism in the global era]. K.: Nika-Tsentr, 2013. 278 s. [in Ukrainian]
- Smolyna, 2015 – Smolyna N.S. Sovremennyye operatsyy-transformatsyy s kollektivnoi pamiatiu: sotsyalnye ramky deistvytelnosti [Modern transformation operations with collective memory: the social framework of reality] // *Dni nauky filosofskoho fakultetu – 2014: Mizhn. nauk. konf. (15-16 kvit. 2014 r., Kyiv): [materialy dopovidei ta vystupiv] / redkol.: A.Ye. Konverskyi [ta in.]*. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2014. Ch. 5. S. 120. [in Russian]
- Smoliar, 2009 – Smoliar A. Pam'iat ta polityka [Memory and Politics] [per. z polsk] // *Ukraina Moderna*. Vyp. 4 (15): Pam'iat yak pole zmahan / Hol. red. Ya. Hrytsak K.: Krytyka, 2009. S. 78–94. [in Ukrainian]

- Stasevska, 2018 – Stasevska O.A. Eksplikatsiia aksiolohichnoho aspektu kontseptu «istorychna pam'iat» [Explication of the axiological aspect of the concept «historical memory»] // *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurdychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. 2018. Vyp. 1 (36). S. 123–135. [in Ukrainian]
- Stepyko, 2011 – Stepyko M.T. Ukrainiska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation]. K.: NISD, 2011. 336 s. [in Ukrainian]
- Tarasova, 2017 – Tarasova N.Yu. Komemoratyvni zasady natsionalnoi identyfikatsi [Commemorative grounds for national identification] // *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. 2017. № 20. S. 140–143. [in Ukrainian]
- Ukraina, 2007 – Ukraina v 2006 rotsi: vnutrishnie i zovnishnie stanovyshe ta perspektyvy rozvytku: ekspertna dopovid [Ukraine in 2006 : internal and external situation and development prospects: expert report.] / red. V.I. Tyshchenko. K. : Slavutych-Delfin, 2007. 256 s. [in Ukrainian]
- Filosofskiy slovnyk, 2002 – Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk : entsyklopediia [Philosophical Encyclopedic Dictionary] / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H.S. Skovorody ; holov. red. V.I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys, 2002. 742 s. [in Ukrainian]
- Khalbvaks, 2007 – Khalbvaks M. Sotsyalnye ramky pamiaty [Social framework of memory]. M. : Novoe yzd-vo, 2007. 384 s. [in Russian]
- Khatton, 2004 – Khatton P. Ystoryia kak yskusstvo pamiaty [History as an art of memory] / per. s anh. V.Yu. Bystrova. SPb: Vladymyr Dal, 2004. 424 s. [in Russian]
- Shatska, 2011 – Shatska B. Mynule – pam'iat – mit [Past - memory - myth] / Per. z pol. Oles Herasym, nauk. red. Andrii Pavlyshyn. Chernivtsi: Knyhy. KhKhI, 2011. 248 s. [in Ukrainian]
- Yak, 2017 – Yak B. Natsyonalizm y moralnaia psykholohiia soobshchestva [Nationalism and the moral psychology of the community]. M.: Yzd-vo Ynstytuta Haidara, 2017. 520 s. [in Russian]
- Le Goff J, 1988 – Le Goff J. Histoire et memoire. Paris, Gallimard, 1988. 416 p. [in French]
- Nora, 1994 – Nora P. Between memory and history: Les lieux de memoire. N.Y., Oxford: Oxford univ. press, 1994. 724 p. [in English]
- Ross, 2009 – Ross M.H. Culture and Belonging in Divided Societies: Contestation and Symbolic Landscapes. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2009. 312 p. [in English]

УДК 316.334.56 (470+571) "18/19":930

Лариса ФИЦИК,

orcid.org/0000-0001-5953-2018

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

(Україна, Умань)

Larysa_fytsyk@ukr.net

Ігор ФИЦИК,

orcid.org/0000-0003-0035-6376

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціальних та правових дисциплін

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

(Україна, Умань)

Fytsykiigor@gmail.com

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР РОСІЙСЬКОГО МІСТА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті за допомогою комплексного, системного підходу висвітлюється стан вивчення соціокультурного простору російського міста другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в російській історіографії. Здійснено неупереджений аналіз накопиченого доробку дореволюційних, радянських та сучасних російських істориків, який стосувався як вивчення окремих складових соціокультурного простору російського міста зазначеного періоду, так і трактування його соціокультурного образу. Виокремлено основні групи праць з історіографії проблеми та встановлено персональний внесок їх авторів у її розробку. Виявлено, що у дореволюційній та радянській історіографії соціально-культурні проблеми російського міста не належали до